

Amanda Błaszczak

ORCID: 0000-0003-4749-1436

Karolina Krzysztofik, *Reaktywność sensoryczna i teoria umyśłu. Zróżnicowane uwarunkowania nasilenia poszczególnych symptomów zaburzeń ze spektrum autyzmu (ASD)*

Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2021, ss. 218

Publikacja Karoliny Krzysztofik pt. *Reaktywność sensoryczna i teoria umyśłu. Zróżnicowane uwarunkowania nasilenia poszczególnych symptomów zaburzeń ze spektrum autyzmu (ASD)* ukazuje, w jaki sposób poziom reaktywności sensorycznej oraz poziom rozwoju elementów ToMM różnicują nasilenie poszczególnych symptomów ASD. Książka jest wersją wydawniczą rozprawy doktorskiej pt. *Mechanizm Teorii Umyśłu jako mediator związku poziomu reaktywności sensorycznej z nasileniem symptomów ASD*, obronionej w 2020 roku na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim pod kierunkiem prof. Wojciecha Otrębskiego oraz przy wsparciu dra Grzegorza Więcka.

Monografia składa się ze wstępu, gdzie autorka przedstawiła opracowany przez siebie temat, oraz siedmiu rozdziałów. Pierwsze trzy mają charakter teoretyczny, a cztery kolejne empiryczny z uwzględnieniem metodologii badawczej, jak i uzyskanych wyników badań. Publikację dopełnia zakończenie, po którym autorka prezentuje obszerną bibliografię, spis tabel, rysunków oraz streszczenie swojej pracy.

W pierwszym rozdziale teoretycznym autorka opisuje historyczne zmiany, jakie zaszły na przestrzeni lat w klasyfikacjach diagnostycznych ASD. Współcześnie istnieją dwa kryteria diagnostyczne. Obejmują deficyty w zachowaniach społecznych i komunikacji oraz sztywne, ograniczone wzorce aktywności czy zainteresowań. Autorka wskazuje, że poprzednio istniało pięć różnych terminów związanych z autyzmem, natomiast aktualnie obowiązuje jeden, czyli Autystyczne Spektrum Zaburzeń (ASD), co też powoduje zatarcie się różnic w poziomie funkcjonowania osób z ASD. Ważne staje się zdefiniowanie terminu „spektrum”, ponieważ ukazuje on nasilenie osiowych symptomów, określa wzorzec rozwoju, obecność zaburzeń współwystępujących, korelatów genetycznych czy profilu poznawczego. W dalszej części rozdziału autorka prezentuje genezę i przebieg zaburzeń ze spektrum autyzmu. Są to kierunki badań skoncentrowane na wczesnych relacjach, czynnikach genetycznych, prenatalnych i okołонатalnych czynnikach środowiskowych, metabolicznych, neurologicznych, integrowania danych sensorycznych oraz przebiegu procesów poznawczych. Istotną rolę odgrywa teoria umysłu, czyli zdolność do interpretowania działań własnych bądź innych osób¹. Następnie charakteryzuje koncepcje poznawcze, które wynikają z trudności, jakich doświadczają osoby z ASD w zakresie spostrzegania. Są nimi teoria umysłu, deficyty w zakresie pragmatycznej funkcji języka, funkcji wykonawczych, koncepcja krajobrazu istotności, systemizowania, odwróconej hierarchii, syndromu intensywnego świata, słabej centralnej koherencji, deficytu w zakresie odfiltrowywania nieistotnych informacji czy przewidywanych ram kodowania. Na zakończenie rozdziału autorka prezentuje model X Shape stworzony przez badaczkę Utę Firth. W wieloczynnikowy sposób ukazuje on genezę, jak i przebieg zaburzeń rozwojowych, w tym ASD.

W drugim rozdziale teoretycznym autorka prezentuje procesy integracji danych sensorycznych oraz definiuje funkcje percepcyjne i motoryczne, które wpływają na koordynację wzrokowo-ruchową, umiejętność czytania bądź pisanie. Następnie odwołuje się do koncepcji

¹ W. Baranowska, *Teoria umysłu, oczekiwania społeczne a sytuacja osób z zaburzeniami w spektrum autyzmu, w tym z Zespołem Aspergera*, „Parejza”, 2020 nr 2, s. 51.

badaczki Jean Ayres, która podkreśla rolę integracji bodźców sensorycznych i motorycznych, w tym modulacji. To dzięki nim jednostka może zaplanować, a następnie zrealizować własne działania czy regulować poziom pobudzenia. W dalszej części tekstu szczegółowo opisuje systemy sensoryczne, a więc eksteroreceptywne, związane z analizatorami smaku, powonienia, słuchu, wzroku i dotyku. Kolejne z nich, czyli proprioceptywne, w tym system przedsionkowy, obejmuje ruch oraz pozycję ciała, natomiast interioceptywny dotyczy czucia trzewnego. Istotnym aspektem jest również zwrócenie uwagi na neurofizjologiczne podłoże przebiegu procesów integracji sensorycznych. Prymalną rolę odgrywają nie tylko różne części mózgu, ale i związana z nim plastyczność, która umożliwia jednostce uczenie się nowych rzeczy.

W następnym podrozdziale publikacji autorka definiuje zaburzenie przetwarzania sensorycznego, uwzględniając jego różne typy. Do głównych przyczyn występowania zaburzeń należą m.in. nieprawidłowości w przebiegu porodu, zbyt niska stymulacja sensoryczna oraz dysfunkcje genetyczne. Należy podkreślić, że ważną rolę w procesach integracji sensorycznej odgrywają spostrzeganie i wrażenia. Mają one wpływ na inne procesy poznawcze, czyli uwagę, pamięć, myślenie, wyobraźnię itd. Kolejnym istotnym aspektem jest fakt, że procesy integracji danych sensorycznych odnoszą się do temperamentu, którego cechy wpływają na tworzenie się struktury osobowości. W dalszej części tekstu autorka opisuje różne podtypy sensoryczne u osób z ASD. Koncentruje uwagę na aktualnych kierunkach badań procesów integracji danych sensorycznych. Obejmują one pomiar reakcji behawioralnej, aktywności neuronalnej w odpowiedzi na bodziec sensoryczny, percepcję cech fizycznych bodźca sensorycznego, fizjologiczną odpowiedź organizmu na pojawiający się bodziec sensoryczny. Istotną rolę odgrywają również mechanizmy powstawania nieprawidłowości w przebiegu procesów wrażeń sensorycznych u osób z ASD. Warto wspomnieć, że nieodpowiednie przetwarzanie bodźców sensorycznych może nasilać wybiórczość pokarmową, niski poziom empatii, zmniejszone zaangażowanie uwagi czy wysoki poziom stresu u rodziców.

W trzecim rozdziale teoretycznym autorka prezentuje teorię umysłu jako element społecznego poznania. Obejmuje ono umiejętności afiliacji społecznej i motywacji, rozpoznawania przedmiotów działa-

nia, biologicznych aspektów ruchu i jego naśladowania, identyfikowanie emocji, empatii, społecznej uwagi i uczenia się oraz teorię umysłu. W dalszej części pracy autorka przedstawia tło historyczne badań nad teorią umysłu z uwzględnieniem jej różnych definicji. Może być ona ujmowana jako „mentalizowanie”, „proces refleksji nad myśleniem”, „umiejętność czytania umysłu”, a w przypadku braku tej umiejętności występuje tzw. ślepotą umysłową. Kolejnym aspektem, na jaki zwraca uwagę, są koncepcje poznawcze i poznawczo-komunikacyjne. Pierwsze z nich, czyli poznawcze, obejmują koncepcje Alana Lesliego, Simona Baron-Cohena, Uty Frith, naiwnej psychologii Alison Gopnik, Henry’ego Wellmana, metareprezentacji Josefa Pernerera oraz koncepcję symulacji bądź występującej w postaci funkcji zarządzającej. Do drugich, a więc poznawczo-komunikacyjnych, autorka zalicza m.in. koncepcje Michaela Tomasella, Jeremy’ego Carpendale’a i Charliego Lewisa, Kathariny Nelson, Janet Astington i Lisy A. Dack, Bradforda Pillowa itd. Dokonuje ich szczegółowej charakterystyki. Następnie odnosi się do funkcji teorii umysłu, a także do jej struktury. W dalszej części pracy opisuje teorię umysłu w relacji do procesów i kompetencji poznawczych, czyli zabawy w udawanie, umiejętności współdzielenia uwagi, rozpoznawania emocji, empatii i funkcji wykonawczych.

W kolejnym podrozdziale Krzysztofik koncentruje swoją uwagę na teorii umysłu u osób z ASD. Podkreśla, że do badania Systemu explicite, związanego z mechanizmami poznawczymi, wykorzystuje się różne wersje Testu Fałszywych Przekonań (Test Zwodniczego Pudełka, Test Pozór-Rzeczywistość). Współcześnie badacze skupiają się jednak wokół Systemu implicite teorii umysłu, który obejmuje mechanizmy percepcyjne. W dalszej części publikacji autorka prezentuje rozwój procesów i kompetencji poznawczych pozostających w relacji do teorii umysłu u osób z ASD. Podczas zabawy dzieci z ASD mają problemy z trzema formami udawania: substytucją przedmiotów, udawaniem zmian właściwości przedmiotu, a także obecności przedmiotu nieobecnego. W przypadku umiejętności dzielenia uwagi u osób z ASD pojawiają się trudności z nieprawidłowym przetwarzaniem informacji wizualnych. Przejawiają one również problemy w rozpoznawaniu wszystkich podstawowych i złożonych emocji. Warto wspomnieć, że pomimo deficytów w zakresie empatii u osób z ASD na wysokim poziomie jest

rozwinięta umiejętność systematyzowania. Następnym aspektem, na jaki zwraca uwagę autorka, jest teoria umysłu w relacji do kompetencji społecznych i językowych oraz funkcji wykonawczych u osób z ASD. Na zakończenie rozdziału odnosi się do metaanaliz badawczych, które opierają się na związku Systemu explicite teorii umysłu z nasileniem symptomów ASD.

W czwartym rozdziale empirycznym autorka przedstawia teoretyczny model badań, cel i problemy badawcze. Następnie określa zmienne i formułuje hipotezy badawcze. Dokonuje również charakterystyki badanej grupy. Należały do niej dzieci w przedziale wiekowym od 3 do 9 lat z diagnozą zaburzeń ze spektrum autyzmu, które uczęszczały do ośrodków terapeutycznych, szkół i przedszkoli integracyjnych oraz ogólnodostępnych z klasami integracyjnymi. Kluczową rolę odgrywały także miejsce zamieszkania, preferencje komunikacyjne dzieci z ASD, jak i poziom wykształcenia rodziców. Na potrzeby badań własnych autorka wykorzystwała Skalę Nasilenia Symptomów ASD (SNS ASD), Kwestionariusz Doświadczeń Sensorycznych (KDS), Skalę Mechanizmu Teorii Umysłu (SToMM) oraz Arkusz danych socjodemograficznych. W ostatniej części rozdziału omawia poszczególne etapy procedury badawczej z uwzględnieniem statystycznej procedury analizy wyników badań.

W piątym rozdziale analityczno-empirycznym Krzysztofik prezentuje uzyskane wyniki badań, które obejmują nasilenie symptomów ASD, poziom reaktywności sensorycznej oraz poziom rozwoju elementów Mechanizmu Teorii Umysłu (ToMM). W wyniku przeprowadzonych analiz podkreśla, że dzieci odznaczają się niewielkim nasileniem symptomów ASD nie tylko w zakresie deficytów w komunikacji, interakcjach społecznych, ale także w ograniczonych wzorcach zachowań i zainteresowań. Jej zdaniem najwyższy poziom reaktywności sensorycznej występuje w modalności ruchu i propriocepcji, a najniższy ujawnia się w zakresie podreaktywności, natomiast zabawa w udawanie stanowi jeden z najwyższych wobec poszczególnych elementów ToMM.

W szóstym rozdziale analityczno-empirycznym monografii znajdziemy analizy oraz interpretację badań własnych obejmujących zróżnicowanie nasilenia symptomów u dzieci z ASD poprzez ogólny poziom reaktywności i podreaktywności sensorycznej, poziom poszukiwania

sensorycznego. W dalszej części tekstu autorka zwraca uwagę na obszar związany z poziomem reaktywności sensorycznej w kontekście społecznym i aspołecznym u dzieci z ASD. Następnie odnosi się do wyników związanych z poziomem reaktywności sensorycznej na bodźce dotykowe, słuchowe, wzrokowe, ruchowe i proprioceptywne, smakowe i zapachowe. Na zakończenie rozdziału formułuje wnioski dla każdego z badanych przez siebie obszarów.

W ostatnim rozdziale odnajdziemy analizę i interpretację danych związanych z nasileniem poszczególnych symptomów ASD u badanych dzieci ze względu na poziom rozwoju określonych elementów ToMM. Obejmują one rozpoznawanie emocji, rozumienie przekonań, ale także zabawę w udawanie. W dalszej części autorka zwraca swoją uwagę na kolejne elementy, czyli ogólne nasilenie symptomów ASD, trwałe deficyty w społecznym komunikowaniu i interakcjach, ograniczone wzorce zainteresowań oraz aktywności. Do następnych należą deficyty we wzajemności społeczno-emocjonalnej, używaniu komunikacji niewerbalnej, tworzeniu, podtrzymywaniu, rozumieniu relacji społecznych, zaabsorbowaniu jednym bądź więcej stereotypowymi zachowaniami, podreaktywność i nadreaktywność na bodźce sensoryczne oraz nietypowe zainteresowania dzieci z ASD. Na zakończenie poznajemy implikacje uzyskanych wyników badań, a także wnioski.

Reasumując, publikacja Karoliny Krzysztofik w interesujący sposób ukazuje zagadnienia związane z procesami poznawczymi, czyli reaktywnością sensoryczną oraz teorią umysłu, które oddziałują nie tylko na zachowanie, ale również warunkują funkcjonowanie jednostki w świecie. Często dzieci z ASD na skutek zaburzeń rozwojowych doświadczają wielu negatywnych emocji, co przekłada się na jakość ich życia. Prymarną rolę odgrywają nie tylko profesjonalny specjalista, wsparcie i zaangażowanie najbliższego środowiska dziecka, ale także opracowanie programu terapeutycznego dostosowanego do potrzeb dziecka wynikających z nasilenia symptomów ASD. Publikacja stanowi obszerne źródło informacji dla pedagogów specjalnych, ale również innych osób, które pracują z dziećmi z ASD, oraz dla każdego, kto jest zainteresowany niniejszą tematyką, dlatego też zachęcam do zapoznania się z nią bliżej.

Bibliografia:

Baranowska, Wanda. 2020. „Teoria umysłu, oczekiwania społeczne a sytuacja osób z zaburzeniami w spektrum autyzmu, w tym z Zespołem Aspergera”. *Parezja* 2: 49–61. <http://10.15290/parezja.2020.14.05>.